

Зорица РАДУЛОВИЋ /Никшић/

УПОТРЕБА ИМЕНИЧКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ *ШТА* И *ШТО* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Примјетно је да се у српском језику, дакле и у језику писаца, и у штампи, и у говору уопште, често мијешају облици именичке замјенице *што* и *шта*. Извјесно је да је облик *што* старији и у ранијим фазама српскога језика он се једино и употребљавао. Међутим, развитак језика промијенио је слику употребе ова два облика и у том смислу постоје уочљиве разлике у њихову значењу. Уопштено је правило да облик *шта* има упитно и зависно-упитно, а *што* односно, узрочно, поредбено, искључно, временско, допусно и друга значења.

У овом прилогу ћемо указати на све видове употребе ове именичке замјенице у дјелима Јована Дучића и Мира Вуксановића,¹ с увјерењем да ће налази до којих дођемо увелико, ако не и у потпуности, презентовати и стање по овом питању у српском језику уопште.

2. Уочљиво је да именичку замјеницу за ствари у упитном и зависно упитном значењу оба писца употребљавају у облику *шта*. Примјери:

- *Шта* ћеш то? (ДБ, 8); *Шта* чине на мрамор? (ДБ, 67); *Шта* те боли? (ДБ, 85); И *шта* ти је рекла? (ДБ, 25); *Шта* сам сад згријешила? (ДБ, 96); Умијеш ли икад опоравити *шта* треба? (МБ, 17); Знаш ли *шта* ће бити с ђевојком (МБ, 41); *Шта* су за пјесника принципи љубави? (БЦР, 130); Али *шта* се постиже овом мудрошћу, која уколико је дубља, утолико је за човека већма пораз и унижење (БЦР, 67); Зато нико не зна *шта* носи у себи до последњег даха (БЦР, 229); Жена не зна *шта* је то општи живот (БЦР, 83).

¹ Грађа је ексерпирана из дјела: Јован Дучић, *Благо цара Радована и Јутра са Леутара*, Прозаик, Београд, 1996. и Миро Вуксановић, *Далеко било*, Матица српска, Нови Сад, 1995. У раду, умјесто пуних назива дјела, користимо скраћенице: БЦР, ЈСЛ, ДБ.

2. 1. Међутим, и код Вуксановића (мада не и код Дучића), као и у српском језику уопште, ова замјеница се и у облику *што* употребљава у упитном значењу, и то углавном тамо гдје превладава узрочно или какво слично значење, као у примјерима:

- Па *што* питаш и заживаш? (ДБ, 8); *Што* су те послали, мали? (ДБ, 19); *Што* се нијеси чувала? (ДБ, 85); Питала сам је *што* се није удала? (ДБ, 25); *Што* не узмеш и његове, боље су изимљене (ДБ, 82).

И без обзира на то што се и код ова два писца, као и иначе у српском језику, наведена замјеница у упитном и зависно-упитном значењу употребљава претежно у облику *шта* и што таква њена употреба почива на народној употреби већег дијела штокавских говора, ипак се не може говорити о уопштавању облика *шта* ни у упитном значењу јер то онемогућавају и напријед наведени примјери, али и језичка реалност у српском језику гдје се и облик *што* употребљава у овом значењу.²

3. Као што смо већ истакли, у осталим значењима: у односном, у неодређеном, узрочном, временском, поредбеном, искључном и сличним, ова именичка замјеница се и у народним говорима и у књижевном језику употребљава углавном у свом другом облику – облику *што*. Исту ситуацију налазимо и код проучаваних писаца. И док се у упитним реченицама, гдје се по правилу чешће користи облик *шта*, али у великој мјери и облик *што*, ова ријеч употребљава са значењем замјенице и има свој акценат, у свим осталим значењима *што* и није више замјеница него везник.³ И, као што истиче М. Стевановић „што и шта (се) не разликују само по облику у ужем смислу, већ и по акценту и, што је важније, по функцији у језику”.⁴ Навешћемо примјере за свако од ових значења.

3. 1. У служби *начинског* и *поредбеног* односа *што* је употријебљено у следећим примјерима:

- Није увијек *ко што* збориш (ДБ, 22); Знала сам да ће бити штете *ко што* те гледам (ДБ, 28); Банули су, Другога рата из тмуше *ко што* несоји долазе... (ДБ, 72); Човек храбар неосетљив је за страх,

² О овоме видјети: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига I, Београд, 1981, 247-280. и М. Стевановић, *Шта и што у савременом српскохрватском језику*, у: Студије и расправе о језику, Универзитетска ријеч, Никшић, 1988, 204-211.

³ Видјети: Зорица Радуловић, *Дилеме и могућности одређења припадности појединих ријечи посебно издвојеним врстама*, Српски језик, бр. 1-2, год. II, Београд, 1997.

⁴ М. Стевановић, *Студије и расправе о језику*, 209.

као *што* је глув неосетљив на звук, или као *што* животиње хладне крви не осете студен (БЦР, 349); ...њима су се увек дивили више него *што* су их волели (БЦР, 185); У љубави се осећа више него *што* треба, пати више него *што* се мисли, сања више него *што* се живи, и каже и оно у шта ни сами не верујемо (БЦР, 73).

Са поредбено-начинском нијансом *што* налазимо и у примјерима:

- *Што* већи угљен, то већи гост (ДБ, 36); ...а *што* више веза право, вишим се опасностима излажемо (БЦР, 168); Све *што* му више наличи, све ми је мили (ДБ, 44). *Што* човек дуже времена живи у друштву, он све више живи у страху... (ЈСЛ, 469).

3. 2. Са узрочним значењем везник *што* биљежимо у примјерима:

- Фала ти *што* си ми зајмила ово мало брашна (ДБ, 32); Други се свијет смије *што* тако радимо (ДБ, 169); Има много рђавих људи али из разлога који су различни; једни су рђави *што* су несрећни, други *што* су болесни, трећи су лоше васпитани, четврти *што* су по природи саможиви (БЦР, 331); Младост је лепа *што* је нерасудна и обесна, и *што* не загледа у све поред чега прође (БЦР, 155).

Поред овог типа узрочних реченица гдје је *што* прави везник, наравно по функцији а не по поријеклу, код оба писца налазимо и оне везане везничким скуповима због тога *што*, *зато што*, гдје су дјелови испред *што* у ствари њему корелативни дјелови управних реченица, али са везником толико срасли да су у језичком осјећању постали недјелјивим везничким скуповима.

- Срце је небројено, као што је казала једна песникиња, а тако је мислилка *зато што* је и сама била жена (БЦР, 154); Нико није извршио самоубиство само *зато што* је остарио (БЦР, 254); ...да су све те воде нездраве *зато што* иду према западу... (ДБ, 173).

3. 3. И у означавању времена *што* се најчешће јавља у склопу везничких израза:

- Треба овдје додати да сам Цицерон није доживео праву старост јер је удављен *тек што* је био прешао шездесету (БЦР, 253); У тамници је Сократ писао песме *пре него што* је дошао час да испије чашу отрова... (БЦР, 254); ...како му покојник на сан рече, тако чељаде *што прије* мора урадити... (ДБ, 114); Само да га *што прије* преградимо (ДБ, 21).

3. 4. И у *искључним* реченицама, којима се искључује све осим онога што се њиме казује налазимо употребу облика *што*, и овдје само у саставу везничког споја *без што*, и само код Вуксановића:

- Ништа друго и не чинимо *без што* преврћемо ријећи по језику... (ДБ, 16); Откако се на ноге пропела ништа не ради *без што* гледа како ће кога о јаду забавити (ДБ, 51); Ништа и не чиним *без што* вребам да ми неко нешто рече... (ДБ, 81); ...а друго ништа и не чини *без што* шмугне као миш... (ДБ, 93).

3. 5. Примјери пак из Дучићева дјела показују да се и за везивање *допусних* или *концесивних* реченица може јавити облик *што*, овога пута у везничком споју са везником *макар*:

- За погибију војводе Ангијенског кривио је Наполеон себе самог *макар што* се добро зна да му је тај злочин подметнуо Талејран (ЈСЛ, 412); У херојској Црној Гори код широких маса има ова иста црта, *макар што* је некадашња крвна освета и политика двора уносила извесну збрку у њихове јасне природне склоности и витешка надаћу (ЈСЛ, 540); *Макар што* је човек увек шезнуо за спокојством колико и за светлошћу и за ваздухом, ипак је он сам радио највише против њега (ЈСЛ, 404).

3. 6. Забиљежили смо и примјер гдје *што* у једном везничком склопу има значење *услова*:

- У ватру би обљема *да што* помаже (ДБ, 140).

3. 7. У спреси са везником *да*, *што* може бити употријебљено и у значењу *намјере*:

- Нијесу ћеца, но си ти брус доље потурила *да што* мање поједем (ДБ, 152).

3. 8. Употреба замјенице – везника *што* у везивању *односних* реченица код проучаваних писаца, као и у српском језику уопште, посебно је наглашена.

- Шћела сам те замолити да учиниш оно *што* једино може помоћи... (ДБ, 19); ...и на жар испечем месо *што* смо га били у снијежницу сакрили... (ДБ, 72); *Што* је свачије, то је ничије (ДБ, 182); Младост узима за срећу све оно *што* старост сматра сујетом или лудилом (БЦР, 155, 156); Ниједан велики песник није написао ништа *што* није извучено из његовог најинтимнијег живота (БЦР, 201).

Врло често се код оба писца замјеница-везник *што* употребљава и код односних реченица апозитивног карактера, дакле онда када се односна реченица односи на цијелу главну реченицу. Иначе, за овај тип реченица је карактеристично да се с обзиром на своју аутономност, приближавају реченицама независног односа, што показују и наши примјери:

– Једно од најстаријих грчких божанстава била је Геа, *што* значи земља која рађа... (БЦР, 266); Млад умире с болом и ужасом, а старост се гаси неосетно, *што* значи једно добро (БЦР, 253); А ја сам изгубио младост, *што* је нешто још више (БЦР, 158); Жена се никад није светила мачем него језиком, *што* је она увек сматрала за сигурније (БЦР, 116); *Што* је одиста најчудније, свет се не пита где би данас било човечанство да је Александар отишао да хеленизира Европу... (БЦР, 328).

3. 9. Грађа ексцерпирана из наведених дјела показује да се односни везник *што*⁵ често употребљава и умјесто односне замјенице *који*.⁶

- И најзад, о њему сањају Краљеви, *што* хоће да владају силом љубави или силом мржње (БЦР, 12); ...али затим напушта благо да би ослободио девојку Брунхилду *што* чека у својој огњеној планини хероја ослободиоца... (БЦР, 373); Човек се после свих неправди враћа у своју отаџбину кад је у опасности, да јој ипак помогне као Аристотел, *што* се кришом вратио из прогонства да се бори у битки код Саламине; или као Платон *што* се вратио да би учио своје суграђане како да управљају својом државом (БЦР, 267); Који би се год лажац тако заклео, они *што* немају длаке на језику зборили су... (ДБ, 37); Само они *што* нема под капу иде из куће по овоме газу (ДБ, 38); Нема тога *што* за њу може нешто ружно рећи (ДБ, 25).

Говорећи о напоредној употреби односне замјенице *који* и односних везника: да, гдје, како, те и што, Стевановић истиче да се значења зависних реченица везаних односним везницима и односном замјеницом не

⁵ *Што* је, наравно, у тој служби везник и само по облику замјеница, дакле замјеница-везник на шта нас упућује непромјенљивост ове ријечи без обзира на то да ли однос који се у тој реченици казује захтијева одређени падеж.

⁶ Видјети о овоме: М. Стевановић, *Напоредна употреба односне замјенице који и односних везника: да, где, како, те и што*, у: Студије и расправе о језику, 185-193; Ирена Грицкат, *Релативно који и што*, Наш језик, књ. XVI, н. с., 32-48; Бранислав Остојић, *Нормативност акузативног облика замјенице који и њена синонимичност са замјеницом што* у: О црногорском књижевнојезичком изразу II, ЈП Центар за информативну дјелатност Никшић, Никшић 1999.

цом не подударају потпуно из разлога што многи од тих везника обилежавају и нијансу неких посебних значења: намјере, последице, мјеста и слично, док односна замјеница *који* та значења не може имати. Од свих наведених односних везника једино везник *што* означава искључиво релативност због чега се и сам или пак са обликом замјенице 3.1. може увијек употребљавати у служби објашњавања везе између односних и њихових управних реченица – свуда гдје се у тој служби употребљава односна замјеница *који*⁷ и између њих је у том случају тешко уочити икакву разлику. Важно је истаћи и то да ће се у факултативној употреби, дакле као алтернант релативној замјеници *који*, релативни везник *што* појављивати најприје тамо гдје постоји формална околност, тј. из разлога да се на блиском одстојању у реченици избјегне понављање везника *који*.⁸

4. Што се пак тиче употребе замјенице *што/шта* у акузативу с предлозима, у нашем материјалу налазимо следеће:

- Боље је вјеровати у свашта него вјеровати ни у *шта* (БЦР, 107); Човек о жени зна само оно што је он сам измислио и у *што* је само он веровао (БЦР, 91); Јер, стварно у старости се не живи више ни за *шта*, и не ужива се ни у чему (БЦР, 185); ...пошто стоик не треба да своју срећу везује ни за *што* спољашње, па следствено ни за другог доброг човека (БЦР, 173); Немају ни за *што* правог интереса а најмање за уметност (БЦР, 138); ...а човек који не верује у Бога, тај извесно не верује ни у *што* друго (ЈСЛ, 506); Ни ти не мариш ни за *што* колико за чарапу пепела (ДБ, 18); У *што* си се толико забискала (ДБ, 79); ...јесам саспио ни на *што* али је чељадету жао мријети и кад му је сто година... (ДБ, 92),

што значи да поред облика са *што*, који ипак преовладава, имамо и примјере са обликом *шта* уз предлоге. Оваква слика односа употребе *што* и *шта* наравно одступа од Вукове употребе, који у акузативу уз предлоге има само облик *што*. Потврду за употребу и облика *шта* у акузативу с предлозима налазимо дакле и у наведеним примјерима, али и у појединим народним говорима који чине ужу основицу књижевног језика.

5. Међу ексцерпираним примјерима налазимо и један, код Вуксановића, гдје је *шта* употријебљено у функцији генитива ове замјенице (чега).

⁷ М. Стевановић, *нов. дјело*, 190.

⁸ Видјети: Живојин Станојчић, *Морфосинтаксичке секвенце са што/који, који/кога = који и што/да*, у: Граматика и језик, НИО УР, Титоград, 1987, 87-90.

- Знаш ли од *шта* је (ДБ, 145)

Примјер је усамљен јер, наравно, *шта* се не може сматрати обликом генитива савременог књижевног језика, мада се у језику народне књижевности и у Вуковом језику исто сријеће и мада је и Тома Маретић тврдио да је тај облик у овоме падежу обичан колико и облик *чега*.

6. У облику *шта* ова замјеница се и у нашем материјалу употребљава у саставу, одређених замјеница: ма шта, макар шта, било шта. Примјери:

- Они који су свој брак упропастили, рећи ће вам колико је каква неучтивост била већма повод њихове несреће него *ма шта* друго (ЈСЛ, 541); ...или *било шта* друго кад на чељадету зашиваш мораш добро пазити... (ДБ, 22); ...да проба из вагана било сир, било скоруп или прштевину, *било шта* (ДБ, 151).

7. У значењу пак одричне замјенице *ништа* и неодређене *нешто* њен облик је облик *шта*, али и *што*:

- Има ли *шта* ново (ДБ, 46); Би ли таде била *шта* боља (ДБ, 70); Да си и ти *што* знала узела би коњску плочу... (ДБ, 89); Чекам да је *што* боље (ДБ, 60); Нема нада да ће се *што* промијенити (ДБ, 19); ...песник Боало говорио је да се најзад и са Лујом XIV није имало *шта* говорити чим би се престало са ласкањем (БЦР, 355); О рђавим се писцима нема *шта* рећи, као ни о најбољим (БЦР, 274).

8. Истражујући начине употребе замјенице *што*, наишли смо на већи број примјера гдје је *што* употријебљено везано за одговарајуће друге именичке замјенице и поименичену замјеницу *све*, којима се експлицитно показује природа именичког значења.⁹

- *Све што* бива на нешто ће изаћи (ДБ, 47); На вама је *све што* сам са десет прста саставио (ДБ, 55); Развукао сам *све што* ми је пред кућом (ДБ, 56); ...и да ће јој у гркљан запријети *све што* је другима намијенила (ДБ, 81); ...заживале и ломиле суварке, чопиле ко и *све што* је гладно... (ДБ, 154); *све што* никне оће да порасте (ДБ, 165); У браку жена тражи *све што* јој се допада и узме *све што* може отети (БЦР, 146).

9. У везничкој служби прилога *колико* гдје има изразито релативан карактер и према себи као корелацију неку показну замјеницу или какав прилог – ова замјеница се употребљава у облику *што*.

⁹ Ж. Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд, 1994, 306.

- *Што* је човек силнији по свом друштвеном положају, његове мржње бивају све многобројније, а за други свет све опасније (ЈСЛ, 410); За сваку акцију треба храбрости и *што* човек има више храбрости, утолико је шира и потпунија његова акција (БЦР, 33).

9.1. У служби пак количинског прилога *колико* ова замјеница може имати и облик *шта*:

- Грушавина ваља *шта* речеш (ДБ, 152);

али и облик *што* такође:

- Ама сам видио жира под гором *што* нијесам ни једне јесени (ДБ, 65).

10. Облик наведене замјенице у служби начинског прилога *како* је *што*:

- У, *што* ме нађе таксират! (ДБ, 170).

11. Међу примјерима налазимо и један гдје је *што* употријебљено у служби придјевске замјенице *какве*, са формално-упитним, а више узвичним, карактером и у том смислу изузетном наглашеношћу.

- А *што* су јој цупа и марама (ДБ, 52).

12. Овим нашим прилогом покушали смо представити слику употребе именичке замјенице *шта* и *што*, указати на уочљиве разлике у њихову значењу иако се каткада јављају и наизмјенично, као конкурентски облици, и истражити различите видове њивове употребе. Стање које презентира грађа ексцерпирана из дјела Јована Дучића и Мира Вуксановића у великој мјери одражава и стање у српском језику уопште и потврђује чињеницу да се ова замјеница (*шта/што*) употребљава широко у различитим службама: у служби замјенице, у служби везника (или сама или у склопу везничких израза), као алтернант замјеници *који*, у служби разних прилога (количински и начински), и у свим тим службама са много изнијансираних значења.

Zorica RADULOVIĆ

FUNCTION OF PERSONAL (RELATIVE) PRONOUN
„ŠTA” AND „ŠTO” IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this work we tried to represent the function of Personal (Relative) pronoun „šta” and „što”, to focus the apparent differences in their meaning, although they sometimes appear alternately as competitive items, and to research different references of their function. What we found out in works of Jovan Dučić and Miro Vuksanović reflects, to a great degree, the condition in the Serbian language generally and confirm the fact that these personal (relative) pronouns are used in various cases with distinctive meanings.

